

СУДОУСТРІЙ, АДВОКАТУРА, ПРОКУРАТУРА

А. В. Меланчук

*викладач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

УДК 347.965

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ (ПРИСЯЖНИХ ПОВІРЕНИХ) У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

*Проводиться комплексне історично-правове вивчення питань,
пов'язаних із формуванням та розвитком адвокатури в
Російській імперії після Судової реформи 1864 року.
Проаналізовано правовий статус присяжних повірених,
розглянуто особливості юридичної допомоги й тактики захисту
дореволюційних адвокатів.*

Ключові слова: присяжний повірений, судова реформа, Російська імперія, судові статuti, рада присяжних повірених.

Величезне значення в захисті прав людини покликана виконувати адвокатура. У сучасній правовій науці вносяться пропозиції щодо суттєвої зміни традиційного визначення ролі адвокатури, повноважень адвокатів щодо покращення взаємодії її основних організаційних ланок. Реформування адвокатури можливе лише на основі більш точного наукового осмислення комплексу взаємозв'язків елементів судової системи, більш гнучкого врахування історично-правового надбання держави. Отож, для удосконалення інституту адвокатури велике значення має аналіз накопиченого історично-правового досвіду та теоретичне дослідження складного комплексного інституту адвокатури. Знання історично-правових особливостей становлення і розвитку адвокатури необхідне для правильного розуміння її значення і місця в системі вітчизняного судочинства.

У дореволюційній Росії досить часто видавались наукові праці, присвячені історії виникнення вітчизняної адвокатури, її розвитку, взаємодії з громадськістю та державою. У Росії до 1917 р. теоретичні питання, пов'язані з організацією і функціонуванням адвокатури, вивчалися в працях С. А. Андрієвського, К. К. Арсеньева, С. Б. Васьковського, І. В. Хессена, Ф. І. Дмитрієва, Г. А. Джаншїєва, І. А. Ільїна, Н. М. Коркунова, Б. А. Кістяківського, А. Ф. Коні, С. А. Муромцева, І. Я. Фойніцького та інших. Прикладні питання сучасного розвитку адвокатури вивчали відомі представники адвокатури: С. Л. Арія, С. Л. Ісанов, К. І. Скловський, А. В. Гриненко, Ю. А. Костанов, С. А. Невский та інші.

Метою статті є проведення комплексного історично-правового вивчення питань, пов'язаних з формуванням і розвитком адвокатури в Російській імперії після Судової

реформи 1864 року, проаналізувати правовий статус присяжних повірених, розглянути особливості юридичної допомоги й тактики захисту дореволюційних адвокатів.

Інститут адвокатури або присяжних повірених, як він тоді називався, в Росії юридично був сформований у рамках Судової реформи 1864 року у відповідності з Судовими статутами. Проте для правильного і зрозумілого визначення завдань і напрямів реформування адвокатури в Росії внаслідок Судової реформи необхідно згадати, що до цього часу роль адвокатів виконували стряпчі, ходатаї (повірені) по справі. Але проблемою на той час залишалось те, що їх функції не були законодавчо регламентовані. В більшості випадків стряпчими і ходатаями виступали особи, що не мали належної освіти.

Згідно з ідеєю Судової реформи адвокатура від початку планувалась і створювалась як професійна та, перш за все, самоврядна організація адвокатів з наданням їй широких повноважень у судочинстві. Творці Судових статутів були переконані в необхідності забезпечення змагальності судового процесу, у врівноваженні прав сторін обвинувачення та захисту. У Російській імперії у кримінально-процесуальному законодавстві адвокат називався “присяжним повіреним”. Слово “присяжний” означало пов’язаний присягою, тобто зобов’язаний зберігати таємницю довірителя. А “повірений” — це особа, яка офіційно повинна була діяти від імені довірителя, представляти його права та захищати його інтереси.

Як принципи організації адвокатури виділялись: суміщення правозаступництва з судовим представництвом; відносна свобода професії; формальна відсутність зв’язку з магістратурою; станова організація й часткове дисциплінарне підпорядкування судам; договірна форма визначення суми гонорару [1, с. 28].

Судові статuti, затверджені імператором Олександром II 20 листопада 1864 року, чітко визначили правовий статус адвокатів — присяжних повірених, а також вимоги, що висуваються їм. Вперше у ст. 354 Судових статутів говорилось, що присяжними повіреними можуть бути особи, які мають атестати університетів чи інших вищих навчальних закладів про закінчення курсу юридичних наук, також вводилось поняття стажу, який розумівся на той час двояко: або як служба не менше п’яти років на посадах, що дають навик по здійсненню судочинства, або як спеціальна підготовка під керівництвом присяжних повірених, в якості їх помічників, теж протягом п’яти років [2, с. 278]. Ці всі вимоги встановлювались для заміни профнепридатності існуючих стряпчих і ходатаїв і тим самим для створення нової, професійної, на зразок західноєвропейської організації адвокатури в особі присяжних повірених.

Творці Судових статутів погурбувались і про створення переліку осіб, які не могли стати присяжними повіреними. Серед них виділяли осіб, які не досягли двадцятип’ятирічного віку; іноземців; осіб, які займали посади на державній службі та тих, що займали виборні посади, за винятком осіб, які обіймали почесні чи громадські посади безоплатно; оголошені боржниками чи банкрутами; зганьблені. До останньої категорії відносились особи, щодо яких було винесено судові рішення про позбавлення чи обмеження дієздатності, а також священнослужителі, позбавлені духовного сану за рішенням церковного суду; особи, які перебували під слідством за злочини та проступки, які тягнуть за собою позбавлення чи обмеження певних прав, а також ті особи, які за аналогічні злочини чи проступки не були виправдані судовим вироком; особи, яких виключено зі служби у суді або з духовного відомства за пороки або ж із товариства за рішенням рад тих товариств, до яких вони належать; особи, яким судом заборонено займатися представництвом, а також ті, яких було виключено із числа присяжних повірених [3, с. 13-14]. Для осіб нехристиянського віросповідання, передусім для євреїв, вступ у присяжні повірені був обмежений низкою додаткових умов, і прийняті вони могли бути лише з дозволу Міністерства юстиції. Не могли бути присяжними повіреними і професори юридичних наук, крім того, не могли бути присяжними повіреними та їх помічниками жінки.

Порядок вступу в присяжні повірені передбачав подачу клопотання до Ради присяжних повірених із обов’язковою вказівкою місця проживання. До клопотання додавались документи, що підтверджували відповідність особи встановленим вимогам.

У разі, якщо особа приховувала які-небудь із обставин, що є перешкодою до вступу у присяжні повірені, то ця особа виключалась із числа кандидатів в присяжні повірені, а також могла бути притягнута до відповідальності. За результатами розгляду документів, представлених кандидатами, Рада присяжних повірених виносила постанову про прийняття прохача в число присяжних повірених, що підтверджувалось відповідним свідоцтвом, або про відмову в прийнятті в число присяжних повірених, причину якої Рада не була зобов'язана пояснювати. Після надходження постанови про прийняття прохача в число присяжних повірених до суду, в якому мав працювати присяжний повірений, суд робив розпорядження про приведення особи до присяги. Вступаючи в ряди присяжних повірених, кожен присяжний давав клятву зберігати вірність царю, дотримуватися законів, захищати та охороняти інтереси свого довірителя, пам'ятаючи, що за все це він відповідальний перед законом і перед Богом. Після складання присяги присяжного повіреного вносили до списку повірених із відповідною поміткою у його свідоцтві.

Присяжні повірені приписувались до судової палати, утворюючи при кожній палаті спеціальну колегію, і при складі колегії не менше двадцяти чоловік, присяжні повірені могли звернутись до палати з проханням дозволити обрати Раду. Після цього палата призначала одного зі своїх членів, який скликав присяжних повірених і відкривав загальні збори, де і проводились вибори голови Ради простою більшістю голосів. При рівності голосів, отриманих кількома кандидатами на одну і ту саму посаду, обраним вважався той, хто був раніше внесений до списку присяжних повірених [2]. Рада керувала корпоративними справами та здійснювала нагляд за точним виконанням присяжними повіреними своїх обов'язків, дотриманням ними встановлених правил в інтересах довірителя. Рада була змушена "виробляти одночасно і прийоми адвокатської техніки, і правила адвокатської етики так, щоб у інших, дивлячись на це, не виникало бажання робити так само" [4, с. 144].

Як закріплювала ст. 366 Судових статутів: "... якщо в певному місті, в якому немає судової палати, проживає більше десяти присяжних повірених, то вони можуть з дозволу Ради присяжних повірених, яка діяла при місцевій судовій палаті, обрати зі свого числа відділення Ради при Окружному суді в такому складі і з тими належними Раді правами, які будуть нею самою визначені" [2, с. 325] (тут і далі переклад цитат з російської наш — А. М.).

Ради присяжних повірених були досить демократичними органами, їх склад щорічно оновлювався, а головами обирались відомі та авторитетні адвокати. Повноваженою вважалась Рада та її рішення мали юридичну силу, коли у засіданні Ради брало участь не менше половини її членів. Компетенція Ради присяжних повірених визначалась наступним чином: розгляд прохань осіб, які бажали приписатись до числа присяжних повірених або вийти з нього, та повідомлення судової палати про їх приписку або відмову; розгляд скарг на дії присяжних повірених, нагляд за точним виконанням ними встановлених правил та усіх взятих ними на себе зобов'язань; визначення суми винагороди повіреному за встановленою такою у разі незгоди між ним та стороною під час процесу, або коли між ними не була укладена письмова угода; накладення дисциплінарних стягнень на повірених; призначення повірених для представництва осіб, які звернулись до Ради з таким проханням, та інші повноваження [3, с. 15-16].

Згідно зі ст. 383 Судових статутів, присяжні повірені могли приймати на себе "ходіння по справах" по всіх судах округу судової палати, до якої вони були приписані. Проте ст. 384 передбачала і можливість присяжного повіреного продовжувати ведення справи й у інших судах (в тому числі й у судах поза тим округом, до якого був приписаний присяжний повірений) до кінцевого моменту вирішення справи, але у цьому випадку присяжний повірений був зобов'язаний підпорядковуватися Раді присяжних того суду, в провадженні якого знаходилась справа його довірителя [2, с. 340-341].

Присяжні повірені могли приймати на себе ведення як цивільних, так і кримінальних справ. По кримінальних справах присяжні повірені приймали на себе захист підсудних за угодою із особою чи за призначенням голови відповідного суду. Так,

ст. 566 Статуту кримінального судочинства постановляє: “На прохання підсудного голова суду призначав йому захисника із тих присяжних повірених, що були закріплені за судом, а у разі недостатності цих осіб — із кандидатів на судові посади, які відомі голові суду своєю благонадійністю” [2]. При цьому призначений присяжний повірений не міг відмовитися від виконання покладеного на нього судом обов’язку без наведення поважних причин для відмови.

Що стосується прав присяжних повірених, то І. Я. Фойніцький поділяв їх на дві групи: корпоративні та особисті. Особисті права впливають із призначення присяжних повірених, які є одночасно правозаступниками та судовими представниками. Корпоративні ж права пов’язані із приналежністю присяжного повіреного до особливої корпорації і полягають в тому, що вони “діють при судовій палаті, носять знак (у 1866 році Державна рада затвердила для присяжних повірених особливий срібний знак із зображенням герба судового відомства в дубовому вінку, який належало носити в петлиці на лівій стороні фраку), беруть участь у її загальних зборах із правом голосу та можуть бути обрані на всі визначені зборами посади” [5, с. 221-223].

У своїй захисній промові присяжні повинні були пояснити суду “всі обставини та аргументи, якими заперечується чи послаблюється пред’явлене підсудному обвинувачення” (ст. 744 Судових статутів), при цьому присяжні повірені не повинні були розголошувати відомості, які не мають ніякого відношення до справи; порушувати належної поваги до релігії, закону й того, що уклала влада; вживати вислови, що принижують чию-небудь гідність (ст. 745 Судових статутів). Кожен із присяжних повірених зобов’язаний був вести список доручених йому справ та надавати його Раді присяжних повірених на її першу ж вимогу. У випадку переїзду до іншого міста присяжний повірений зобов’язаний був передати справу зі згоди своїх довірительів іншому присяжному повіреному (ст. 385 Судових статутів).

Присяжним повіреним заборонялось: вести справи в якості повіреного проти своїх батьків, дружини, дітей, рідних братів, сестер, дядька, тітки, двоюрідних братів та сестер; одночасно бути повіреним протилежних сторін і переходити під час процесу від однієї сторони до іншої; купувати чи іншим чином набувати права своїх довірительів за їх позовами; розголошувати таємницю свого довірителя не лише під час розгляду справи, але і по його закінченню. Такі угоди визнавались недійсними, а самі присяжні повірені за їх складання підлягали відповідальності за рішенням Ради присяжних повірених (ст. 400 Судових статутів).

За неналежне виконання своїх обов’язків присяжні повірені могли притягуватися до різних видів юридичної відповідальності. Зокрема, в ст. 368 Судових статутів були передбачені види стягнень, які Рада присяжних повірених мала право застосувати по відношенню до підвідомчих їй присяжних повірених за порушення прийнятих на себе зобов’язань. До них належали такі санкції: попередження; догана; заборона виконувати обов’язки присяжного повіреного протягом певного строку, який визначається Радою, але не більше одного року; виключення із числа присяжних повірених; передання кримінальному суду [2, с. 328-383].

Існував певний процесуальний порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності. При одержанні повідомлення про порушення присяжним повіреним прийнятих на себе зобов’язань Рада приймала рішення про порушення (або непорушення) дисциплінарного провадження. Після цього в особи у визначений Радою строк витребувалися пояснення (ст. 371 Судових статутів). У випадку ненадання пояснень чи неявки присяжного повіреного у визначений строк Рада виносила постанову на основі наявних даних і відомих обставин (ст. 372 Судових статутів) [2, с. 331-332]. Постанова Ради мала силу лише в тому випадку, якщо при розгляді справи брало участь більшість її членів. У випадку рівності голосів вирішальний голос мав голова Ради. Для заборони практики й виключення зі списків присяжного повіреного необхідна була абсолютна більшість голосів членів Ради, тобто більше 2/3 голосів. Рішення Ради по дисциплінарному провадженню повідомлялось прокурору судової палати. На всі постанови Ради, за винятком попередження і догани, в двотижневий строк у судову

палату могли подаватись скарги [3, с. 19]. Цивільно-правова відповідальність застосовувалась для відшкодування заподіяної довірителю майнової шкоди в результаті дій присяжного повіреного. Збитки могли виникнути внаслідок недбалого виконання присяжним своїх професійних обов'язків. До кримінальної відповідальності присяжні повірені могли бути притягнені за образу суду, учасників процесу, осіб, що згадуються в судових промовах та документах. Кримінальна відповідальність також наставала за умисні дії, які нанесли шкоду довірителю. До числа таких злочинів відносились: злочинне перевищення меж повноважень і злочинний вступ у відносини з противниками свого довірителя на шкоду йому (ст. 1709 Статуту про покарання); злочинна передача документів противнику свого довірителя (ст. 1710 Статуту про покарання); злочинне витребування чи пошкодження, присвоєння, приховання, розтрата документів чи майна довірителя (ст. 1711 Статуту про покарання) [2].

Актуальним залишається і в теперішній час порядок визначення гонорару присяжного повіреного (адвоката). У відповідності зі ст. 393 Судових статутів — по кримінальних справах присяжні повірені здійснювали захист за домовленістю із підсудним чи за призначенням голови суду. В першому випадку за роботу присяжного повіреного передбачалась винагорода (гонорар), розмір якого не визначався Судовими статутами, однак зазначалось, що розмір гонорару залежить від домовленості між присяжним повіреним та його довірителем. Форма договорів про винагороду була досить різноманітна: іноді укладались нотаріально завірені договори, але, все ж таки, частіше — “домашні” угоди. Основними питаннями всіх письмових договорів, звичайно, були питання щодо розміру гонорару та строків його виплати. Крім цього існувала ще такса, що мала особливе значення. Укладачі Судових статутів прийшли до того, що “розмір гонорару повинен залежати від домовленості присяжного повіреного із довірителем, а такса потрібна для визначення кількості судових витрат, що підлягають стягненню зі сторони, що програла в процесі на користь протилежної сторони; за найм повіреного, а також для визначення суми гонорару в тих випадках, коли між адвокатом та його клієнтом відсутня письмова домовленість (ст. 396 Судових статутів)” [6, с. 46-50].

Особливої уваги заслуговує розгляд діяльності помічників присяжних повірених. Судова реформа не приділила належного значення інституту помічників присяжних повірених. У ст. 354 Судових статутів про помічників згадувалось, коли говорилось про вимоги, що пред'являються до осіб, які бажають вступити до числа присяжних повірених, якими могли стати особи, що займаються протягом п'яти років судовою практикою під керівництвом присяжних повірених. У коментарі до ст. 354 зазначалось, що з узаконенням стану присяжних повірених в них можуть бути помічники (з практичних справ), які закінчили курс юридичних наук, проте ніде не служили. Але правила вступу в помічники, їх компетенція та відповідальність не були визначені законом.

Першочергово, для того щоб стати помічником присяжного повіреного, необхідно було знайти повіреного, який би зачислив бажуючого до себе в якості помічника. Присяжний повірений доводив до відома Раді про час вступу конкретної особи до нього в помічники. Це було необхідно для підрахунку стажу, передбаченого ст. 354 Судових статутів. Оскільки питання про кількість помічників, які можуть бути прикріплені до одного присяжного повіреного, не було першочергово врегульовано, то це призвело до того, що при деяких присяжних повірених діяло більше десяти помічників. Звичайно, що в таких умовах присяжний повірений не міг використовувати їх усіх за призначенням, і деякі з них лише формально діяли в числі помічників, але при цьому здобували термін, необхідний для отримання звання присяжного повіреного.

У подальшому вимоги до прийняття в помічники присяжних повірених були жорсткіші. Зокрема, в 1869 році Петербурзька Рада присяжних повірених прийняла Правила щодо прийому в помічники, відповідно до яких у помічники могли бути прийняті лише особи, які пред'явили Раді належний атестат, диплом чи посвідчення про закінчення курсу юридичних наук у вищих навчальних закладах чи про здачу відповідного іспиту. Було вирішено не допускати в число помічників присяжних повірених морально ненадійних осіб, що досягалося шляхом попереднього збору відомостей про особу, яка вступає в

помічники [7, с. 221-222].

К. К. Арсеньев писав: “Якби кожен помічник дійсно займався справами разом зі своїм патроном чи під його керівництвом, та якби кожен присяжний повірений добре знав своїх помічників, то нагляд Ради за помічниками несуттєво б відрізнявся від нагляду за присяжними повіреними, хоча, звичайно, не слід упускати й те, що не всі присяжні повірені однаково здатні бути керівниками своїх помічників. Більшість помічників насправді лише числяться при своїх патронах, відносини між ними мають лише формальний характер. Присяжні повірені, вважаючи своїм моральним обов’язком приймати до себе в помічники майже кожного, хто про це просить, при цьому не встигають та й не бажають слідкувати за своїми помічниками. І як наслідок представляють Раді присяжних повірених звіт про помічників, які ними самими і складені” [8, с. 44].

Можна стверджувати, що адвокатура в Російській імперії як самостійний правовий інститут була запроваджена після проведення на початку 60-х років XIX ст. Судової реформи, в результаті якої поряд із проголошенням таких важливих принципів судочинства, як відокремлення суду від адміністрації, загальний і рівний для всіх суд, гласність процесу тощо, було закріплене й право обвинуваченого на захист. Основними засадами організації адвокатури стали суміщення правозаступництва з судовим представництвом, відносна свобода професії, формальна відсутність зв’язку з магістратурою, станова організація й часткове дисциплінарне підпорядкування судам. Вперше говорилося, що присяжними повіреними можуть бути особи, які мають атестати університетів чи інших вищих навчальних закладів про закінчення курсу юридичних наук, також вводилося поняття стажу. Розробники судових статутів погурбувалися і про створення переліку осіб, які не могли стати присяжними повіреними. За неналежне виконання своїх обов’язків, порушення прийнятих на себе зобов’язань присяжні повірені притягувалися до дисциплінарної, цивільної та кримінальної відповідальності. Судовими статутами закріплювалися види стягнень, які застосовувалися по відношенню до присяжних повірених. Саме Судова реформа 1864 року, яка втілила ліберальні начала в праві, намагалась рішуче порвати з минулим відношенням до адвокатської професії. Хоча й існувало безліч обмежень щодо реалізації присяжними повіреними їх завдань та повноважень, але загалом це був рішучий крок у становленні цього інституту. Судова реформа, метою якої було введення елементів західноєвропейського зразка в правопорядок Росії, заклала основи компетентної і самоврядної організації адвокатів, якій надавалися широкі повноваження в судочинстві.

Список використаних джерел

1. *Васьковский, Е. В.* Организация адвокатуры: ист.-догм. исслед. [Текст] [в 2 ч.] / Е. В. Васьковский. — СПб., 1889. — Ч. 2. — 226 с.
2. Учреждение судебных установлений. Свод законов, правил, распоряжений и разъяснений, относящихся до учреждения судебных установлений и судебного управления [Текст] / сост. : Громачевский С. Г. — СПб. : Изд. юрид. кн. маг. Н. К. Маргынова, 1897. — 491 с.
3. Адвокатура в Российской Федерации [Текст] / [А. В. Гриненко, Ю. А. Костанов, С. А. Невский и др.] ; под ред. А. В. Гриненко. — М. : ТК Велби, Проспект, 2005. — 208 с.
4. *Кони, А. Ф.* Нравственные начала в уголовном процессе [Текст] / А. Ф. Кони // Избранные произведения. — М. : Госюриздат, 1956. — С. 97-131.
5. *Фойницкий, И. Я.* Курс уголовного судопроизводства [Текст] [в 2-х т.] / И. Я. Фойницкий. — СПб. : Альфа, 1996. — Т. 2. — 607 с.
6. *Гребенщиков, М.* Права и обязанности присяжных поверенных и их помощников при расчётах с доверителями [Текст] / М. Гребенщиков // Журнал гражданского и уголовного права: Издание Санкт-Петербургского Юридического Общества. — СПб. : Тип Правительствующего Сената, 1884. Январь. — Кн. 1. — С. 44-58.
7. Адвокат в уголовном процессе [Текст] : [учебн. пособ.] / под ред. П. А. Лупинской. — М. : Новый Юрист, 1997. — 544 с.
8. *Невский, С. А.* Помощники присяжных поверенных в Российской империи [Текст] / С. А. Невский // Адвокатская практика. — 2003. — № 6. — С. 43-45.

Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 9 від 22 квітня 2011 року)

Надійшла до редакції 29.04.2011

Меланчук А. В. Становление института адвокатуры (присяжных поверенных) в Российской империи после Судебной реформы 1864 года

Осуществлено комплексное историко-правовое изучение вопросов, связанных с формированием и развитием адвокатуры в Российской империи после Судебной реформы 1864 года. Автором проанализировано правовой статус присяжных поверенных, рассмотрены особенности юридической помощи и тактики защиты дореволюционных адвокатов.

Ключевые слова: присяжный поверенный, судебная реформа, Российская империя, судебные уставы, совет присяжных поверенных.

Melanchuk, A. V. Formation of the Bar Institution (Attorneys at Law) in the Russian Empire after the Judicial Reform of 1864

A comprehensive historical and legal study of the issues related to the formation and development of the bar in the Russian Empire after the Judicial Reform of 1864 has been done. The author has analyzed the legal status of attorneys at law, the peculiarities of legal aid and the tactics of defence of pre — revolutionary lawyers.

Key words: attorneys at law, Judicial reform, the Russian Empire, Judicial Laws, the Attorneys at Law Council.

